

<https://doi.org/10.70265/XMLW7019>

ОПАЗВАНЕ НА КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО ПРИ БЕДСТВИЯ И ВОЙНА

Даниела Балева

PROTECTION OF THE CULTURAL AND HISTORIC HERITAGE IN CASE OF DISASTERS AND WAR

Daniela Baleva

Резюме: Статията разглежда проблемите при опазване на културно-историческото наследство при бедствия и война. Анализирани са основните елементи на този вид наследство и някои от основните им характеристики. Направен е и анализ на някои аспекти от международната правна регламентация на опазването на културното наследство при военни конфликти.

Ключови думи: културно-историческо наследство, бедствия, война

Summary: The paper presents the problems related to protection of the cultural and historic heritage in case of disasters and war. The main elements of this heritage and their characteristics are analyzed. An analysis is made of some aspects of the international legal framework related to the protection of the cultural heritage in case of war.

Key words: cultural and historic heritage, disasters, war

УВОД

Въпросите за опазването на културно-историческото наследство са все по-актуални през последните десетилетия поради увеличаващия се риск, нарастването на честота на възникване на бедствия и нарастващия мащаб на техните последици (Stoykov, 2019).

Бедствията засягат културното-историческото наследство по различни начини (информация за част от тях е посочена в Таблица 1). Те могат директно да унищожават материалните обекти, които формират това наследство, да ограничават достъпа до тях или възможността за тяхното опазване и управление (Stanton-Geddes, & Soz, 2017).

Таблица 1. Списък на големи бедствия, засегнали обекти от културно-историческото наследство

Година	Държава	Бедствие	Описание
2016	Италия	Земетресение	Сгради, паметници на културата на стотици година са разрушени. Засегнатия регион е генерирал приходи от развитието на туризма в размер на 9 млрд. евро. Част от тези приходи са директно свързани със засегнатите обекти.
2016	Мианмар	Земетресение	Земетресението засяга около 400 будистки храма, в регион, който е основен туристически център. Туризмът допринася за приблизително 3 % от заетостта и брутният вътрешен продукт (БВП) на страната.
2015	Непал	Земетресение	В резултат на земетресението са засегнати приблизително 750 паметници на културно-историческото наследство, част от които фигурират в списъка на ЮНЕСКО за световното наследство. Стойността на щетите е изчислена в размер на 180 млн. долара.
2013	Филипините	Земетресение	От 3,2 млн. души засегнати от бедствието, приблизително 348 хил. души са били разселени. Много исторически църкви са срутени, като само тяхната стойност е 30 млн. долара.
2011	Тайланд	Наводнения	Над 200 древни храма са наводнени. Стойността на щетите в сектора на

Година	Държава	Бедствие	Описание
			културното наследство са 250 млн. долара.
2011	Япония	Цунами и земетресение	Засегнатите обекти от културното наследство са повече от 1 000.

Необходимо е да се вземе под внимание факта, че връзката между бедствията и културно-историческото наследство е многопластова и двупосочна. От една страна бедствията могат да повлияят негативно върху обектите от това наследство. От друга страна, неговите елементи допринасят за изграждането на устойчивост на обществата, която от своя страна благоприятства за ограничаване негативните ефекти от възникването на бедствия. В тази връзка, възстановяването на културното наследство може да способства за възстановяване на надеждата, достойнството на хората и усещането им за контрол върху ситуацията. Културата може да се използва и като инструмент за помиряване на враждуващите общности и изграждането на доверие по между им.

1. СЪЩНОСТ И ХАРАКТЕРИСТИКА НА ОБЕКТИТЕ ОТ КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО

Културно-историческото наследство обхваща различни по вид активи:

- материални (замъци, музеи, произведения на изкуството и др.);
- нематериални (песни, традиции и др.);
- дигитални (създадени в дигитален формат или дигитализирани).

Елементите на този вид наследство може да се стопанисват както от публично-правни, така и от частно-правни субекти.

Пряко свързано с културно-историческото наследство е понятието „културна ценност“. Международната дефиниция на това понятие е дадена в Конвенция за защита на културните ценности в случай на въоръжен конфликт. Съгласно разпоредбите на тази конвенция за културни ценности се смятат (независимо от тяхното произхождение и притежател):

а) ценностите, движими или недвижими, които имат голямо значение за културното наследство на всеки народ, като паметниците на архитектурата, изкуствата или историята, религиозни или светски, археологически места, архитектурни ансамбли, които в качеството си на такива представляват исторически или художествен интерес, произведения на изкуствата, ръкописи, книги и други предмети от художествено, историческо или археологическо значение, а също

научни колекции или важни колекции от книги, архивни материали или репродукции на ценности;

б) здания, чийто главно и действително предназначение е съхраняване или експониране на движими културни ценности, като музеи, големи библиотеки, хранилища на архиви, а също така скривалища, предназначени в случай на въоръжен конфликт за пазене на движими културни ценности;

в) центрове, в които се намират значителен брой културни ценности, (тъй наречените „центрове на съсредоточаване на културни ценности“).

Съгласно действащата нормативна уредба, и по-конкретно – Закона за културното наследство, в България този вид наследство обхваща нематериалното и материалното недвижимо и движимо наследство като съвкупност от културни ценности, които са носители на историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност. Културните ценности са обществено достояние и се ползват със закрила от държавни и общински органи в интерес на гражданите на Република България.

Културните ценности могат да бъдат публична и частна собственост. Те могат да са собственост на държавата, общините, на Българската православна църква и другите регистрирани вероизповедания, както и на физически и юридически лица.

В съответствие със закона, културно наследство са:

1. наземни, подземни и подводни археологически обекти и резервати;
2. исторически обекти и комплекси;
3. архитектурни обекти и комплекси;
4. етнографски обекти и комплекси;
5. образци на парковото изкуство и ландшафтната архитектура;
6. природни ценности (образци), включително антропологични останки, открити при теренни проучвания, и останки на палеозоологията и култивирани растения;
7. индустриално наследство;
8. произведения на изящни и приложни изкуства;
9. народни занаяти;
10. документално наследство;
11. аудио-визуално наследство;
12. устна традиция и език;
13. книжовни и литературни ценности;
14. обичаи, обреди, празненства, ритуали и вяръвания;
15. музика, песни и танци;
16. народна медицина;
17. кулинарни и етноложки традиции;

18. народни игри и спортове.

Не са културни ценности:

1. машинно сечени монети и монетовидни предмети, които нямат значение за научните изследвания и експозиционната стойност, с изключение на особено редки и ценни екземпляри;

2. машинно произведени предмети, които не носят подпис или знак на своите автори или са произведени в големи количества, не притежават значима културна, научна или художествена стойност или не са свързани с историческа личност или събитие;

3. произведения на изкуството, собственост на техните автори, или такива, които не са по-стари от 50 години;

4. антикварни предмети, представляващи произведения на изкуството, които не са по-стари от 100 години, с изключение на особено редки и ценни екземпляри;

5. остатъчен материал – отпадъчна субстанция, получена вследствие от човешка дейност, която няма функционално или художествено предназначение.

Специфичен вид културно наследство е нематериалното такова. В неговия обхват се включват:

1. устни традиции и форми на изразяване, включително и езикът като носител на нематериално културно наследство;

2. художествено-изпълнителско изкуство;

3. социални обичаи, обреди и празненства;

4. знания и обичаи, които се отнасят до природата и вселената;

5. знания и умения, свързани с традиционните занаяти.

Нематериалното културно наследство е особено уязвимо поради риска от смърт на носителите на това наследство, разпръсването на общностите в следствие на бедствия и въоръжени конфликти и нарушаване на приемствеността между поколенията.

В Министерството на културата се води регистър на нематериалното културно.

Материалното културно наследство може да бъде движимо и недвижимо. Според научната и културната област, към която се отнасят, движимите културни ценности са:

1. археологически: движими вещи, открити в земята, на повърхността и или под водата и свидетелстващи за епохи и цивилизации, които са обект на археологията;

2. етнографски: движими вещи, които са свидетелства за начина на живот и работа, традициите, обичаите, обредите, вярванията и занаятите и дават възможност да се проучат етническите характеристики и промените в материалната и нематериалната култура;

3. исторически: движими вещи, свързани с исторически събития и с живота и дейността на изтъкнати личности;

4. художествени: произведения на изобразителните изкуства във всичките им техники и разновидности, включително образци на филателията;

5. природни: образци от флората, фауната, палеонтоложки и минерални образувания;

6. технически: произведения на техническата култура;

7. архивни: документи с културно и научно значение, независимо от времето, мястото, носителя и техниката на създаването им;

8. книжовни: ръкописни културни ценности до края на 18 век, старопечатни редки и ценни издания, които притежават научна, културна, полиграфическа или библиографска стойност;

9. литературни: документални и веществени културни ценности, свързани с цялостната история на литературата.

В съответствие с разпоредбите на закона, при наличие на обстоятелства, застрашаващи недвижима културна ценност от увреждане или разрушаване, собственикът, концесионерът или ползвателят на имота е длъжен да уведоми кмета на общината, директора на регионалния музей и регионалния инспекторат по опазване на културното наследство по местонахождението на недвижимата културна ценност и да предприеме незабавни действия по обезопасяването ѝ.

2. МЕЖДУНАРОДНИ АСПЕКТИ НА ОПАЗВАНЕТО НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

На ниво Европейски съюз в областта на културно-историческото наследство са заети над 300 000 души, а други 7,8 млн. са заети индиректно със сектора, като изпълняват дейности по охрана и опазване на обектите, преводаческа дейност, туризъм и пр.

Докато политиката в областта на управлението и опазването на културно-историческото наследство е отговорност по-скоро на отделните страни-членки на ЕС и на местните власти в рамките на отделните държави, институциите на ЕС са ангажирани с това да опазват и укрепват европейското културно наследство.

Основните документи, на които се базира опазването на световното културно наследство, особено в случай на война са:

- Конвенция за защита на културните ценности в случай на въоръжен конфликт (1954);

- Конвенция за мерките, насочени към забрана и предотвратяване на незаконен внос, износ и прехвърляне на правото на собственост на културни ценности (1970);

- Конвенция за опазване на световното културно и природно наследство (1972);

- Конвенция за защита на подводното наследство (2001);

- Конвенция за опазване на нематериалното културно наследство (2003);

- Конвенция за опазване и насърчаване на многообразието от форми на културно изразяване (2005).

В международен план опазването на културните ценности, особено при военни конфликти, е пряко свързано с възможностите за лесното им разпознаване. В тази връзка Конвенция за защита на културните ценности в случай на въоръжен конфликт (Хагската конвенция от 1954 г.) въвежда отличителен знак (фиг.1).

а) Обща защита

б) Специална защита

Фигура 1. Отличителни емблеми, установени от Хагската конвенция от 1954 г. и Втория протокол от 1999 г. за разпознаване на културни ценности, защитени съгласно тези договори или вписани в съответните им списъци.

Отличителната емблема, установена от Хагската конвенцията (1954 г.) и Втория протокол (1999 г.), е известна също като емблемата на синия щит. Тя може да се използва самостоятелно за маркиране на културна ценност под обща защита или за обозначаване на персонал, ангажиран с нейната защита или надзор на прилагането на Хагската конвенция от 1954 г. Когато се използва самостоятелно, отличителната емблема показва общото ниво на защита, предоставено съгласно международното право на всички обекти, структури и обекти, квалифицирани като културни ценности. Независимо от това, културни ценности, които не носят отличителната емблема на Конвенцията, все още са защитени от нея (UNESCO, 2024).

Единичният отличителен знак може да се прилага за идентифициране само на:

а) културните ценности, които не се намират под специална защита;

б) лицата, на които са възложени функциите по контрол;

в) персонала, предназначен за опазване на културните ценности.

Отличителният знак трябва да се повтори три пъти в триъгълна форма за обекти, нуждаещи се от „специална защита“ (Heritage for Peace, n.d.). Той се прилага трикратно за идентифициране на:

а) недвижимите културни ценности, намиращи се под специална защита;

б) транспортите с културни ценности;

в) импровизираните скривалища.

По време на въоръжения конфликт се забранява употребяването на отличителния знак във всички други случаи.

Друг документ, който регламентира защитата на културните ценности в международен аспект е Първи допълнителен протокол към Женевските конвенции от 1949 година (1977). В неговия чл. 53 е посочено, че е забранено:

- да се извършват каквито и да е враждебни действия, насочени срещу исторически паметници, произведения на изкуството или места за култова дейност, които са част от културното и духовното наследство на народите;

- да се използват такива обекти за поддръжка на военните усилия;

- такива обекти да стават обект на репресалии¹ (Янева, 1990, с. 303).

В международен план, най-голямата организация, която има отношение към опазване на културно-историческото наследство е ЮНЕСКО. Тя има дългогодишни традиции в опазването на световното културно наследство в различни държави по света. Особено значима е ролята, която тя има за защита и възстановяване на културното наследство, засегнато от военните конфликти през последните десетилетия, включително при безпрецедентните атаки на паметници на културата със световно значение в Близкия изток.

Дейността на ЮНЕСКО за защита на културното наследство и насърчаването на културното многообразие в кризисни ситуации се фокусира върху три типа дейности (UNESCO, 2020):

- повишаване на осведомеността;

- документиране и мониторинг;

- повишаване на капацитета за реагиране и техническа поддръжка.

Културното наследство и културното многообразие все по-често се превръщат в обект на систематични и целенасочени атаки в контекста на множество бушуващи конфликти в различни точки по света, основно в Близкия изток и Азия. Културата е особено уязвима, не само директно в резултат на воденето на военни действия, но и във

---

¹ Действия, които биха били неправомерни, ако не бяха предприети в отговор на нарушение от друга държава и трябва да бъдат пропорционални на предизвикалия ги акт. Право на репресалии имат непосредствено засегнатите държави (Стефанов и др., 2001, с. 282).

връзка с явление, което често съпътства както войните, така и бедствията, а именно – мародерството².

Връзката и възможностите за въздействие между елементите на културно-историческото наследство и населението са многопластови. Освен разгледаните вече възможности за негативно въздействие и свързаните с тях усилия за опазване на културните ценности, тези обекти могат да се използват за повишаване на морала на населението по време на бедствия и войни. Пример в това отношение е политиката на Съветския съюз по времето на Втората световна война. Въпреки факта, че голяма част от тези паметници са покривани с торби с пясък с оглед на това да бъдат защитени от бомбардировки, някои паметници (основно на руски военни командири като Суворов, Кутузов и Барклай де Толи) са оставени целенасочено непокрити с цел да вдъхновяват героизма на защитниците на градовете.

3. ОПАЗВАНЕ И ЗАЩИТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО В БЪЛГАРИЯ

В съответствие с Наредбата за реда, начина и компетентните органи за установяване на критичните инфраструктури и обектите им и оценка на риска за тях, културното наследство в България е част от критичната инфраструктура на страната (таблица 2).

Таблица 2. Списък на секторите с критична инфраструктура в България

Сектор	Подсектор	Ведомство
XIX. Културно наследство	1. Недвижими културни ценности	МК
	2. Движими културни ценности	МК

Опазването на културното наследство е системен процес на издирване, изучаване, идентификация, документиране, регистрация, консервация, реставрация и адаптация.

Националната система по опазване на културното наследство включва държавните и общинските органи за управление и контрол на дейностите по опазване на културното наследство, музеите, културните организации, както и Светия синод на Българската православна църква и централните ръководства на другите регистрирани вероизповедания.

Държавната политика в областта на културното наследство се ръководи и осъществява от Министерския съвет.

² Плячкосване, също разграбване или мародерство, е безразборното вземане на стоки чрез сила като част от военна или политическа победа или по време на бедствия, като например война, природно бедствие или бунтове.

Друга основна фигура с ангажименти по опазване на културното наследство е министъра на културата. Съгласно Закона за културното наследство, сред основните правомощия и отговорности на министъра се включват да:

1. прави предложения за вписване на недвижими културни ценности в Списъка на световното наследство;
2. предоставя статут на недвижими културни ценности и статут на национално богатство на движими културни ценности;
3. издава разрешения за извършване на теренни археологически проучвания;
4. възлага и приема планове за опазване и управление на недвижими културни ценности;
5. координира, организира и контролира дейността по:
  - връщането на незаконно изнесените движими културни ценности – национално богатство;
  - опазване на културното наследство, свързано с българската история и култура, извън територията на Република България;
  - мониторинг на недвижими културни ценности;
  - методология и определяне на режими за опазване на недвижимите културни ценности и тяхната среда;
  - дигитализация на културното наследство;
6. разпорежда временно съхранение на движими културни ценности от национални, регионални и общински музеи и обществени колекции във фондовете на други музеи – при липса на условия за опазване, както и при закриване на музея или обществена колекция;
7. води регистри на движимите културни ценности – национално богатство, на елементите на нематериалното културно наследство, на музеите и други регистри, предвидени в този закон.

Кметовете на общини организират и координират осъществяването на политиката по опазване на културното наследство на територията на съответната община, като:

1. оказват съдействие при извършването на дейности по издирване, изучаване, опазване и популяризиране на културните ценности съобразно правомощията си, както и извършват други дейности, определени в този закон;
2. създават обществен съвет за закрила на културното наследство като съвещателен орган към общината.

Държавата организира опазването на културното наследство при бедствия и въоръжени конфликти. Дейностите по опазване на културни ценности, собственост на Българската православна църква или на другите регистрирани вероизповедания, се извършват с тяхно участие.

Опазването на културните ценности в случаите при бедствия следва да се извърша по ред, определен с наредба на Министерския съвет, но към днешна дата такава наредба не е приета.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изменението на климата, включително промените в честотата и мащабите на последствията от бедствия, влияят върху културно-историческото наследство в световен мащаб, както по отношение на материалните, така и на нематериалните му елементи. Наводненията, пожарите, бурите, дългосрочното въздействие на неблагоприятните климатични условия и войните имат значителен потенциал да навредят на културното богатство на държавите. Освен директно, те влияят негативно и косвено върху материалните и нематериални елементи на културно-историческото наследство, включително под формата на загуба на знание и традиции.

С оглед защитата на културно-историческото наследство от съществуващите разнообразни заплахи е приета система от документи на международно равнище, която регламентира отговорностите за опазването на това наследство.

На национално ниво има приета нормативна уредба, която урежда съдържанието, отговорните лица и дейностите по опазване на културното наследство в страната. Нормативната база се характеризира с някои пропуски, основно свързани с дейността на отговорните структури и лица при възникване на природни бедствия или въоръжени конфликти. Развитието ѝ в тази насока би способствало за повишаване ефективността на опазването на културно-историческото наследство в страната.

ЛИТЕРАТУРА:

Закон за културното наследство, в сила от 10.04.2009 г., Обн. ДВ. бр.19 от 13 Март 2009 г., с последни изм. и доп.
<https://lex.bg/laws/ldoc/2135623662>

Конвенция за защита на културните ценности в случай на въоръжен конфликт, Хага, 14 май 1954 г.,
https://mc.government.bg/images/docs/Microsoft%20Word%20-%20155_10.6.KONVENCIA_3.pdf

Наредба за реда, начина и компетентните органи за установяване на критичните инфраструктури и обектите им и оценка на риска за тях, в сила от 23.10.2012 г., приета с ПМС № 256 от 17.10.2012 г., обн. ДВ. бр.81 от 23 Октомври 2012 г., с последни изм. и доп.,
<https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135816878>

Стефанов, Г., Видин, Б., Захариева, Ю. и Пантев, Пл. (2001). *Международни отношения. Международно Право. Дипломация.*

- (Кратка енциклопедия). СИЕЛА – СОФТ ЕНД ПАБЛИШИИНГ. // Stefanov, G., Vidin, B., Zaharieva, Yu. i Pantev, Pl. (2001). *Mezhdunarodni otnosheniya. Mezhdunarodno Pravo. Diplomatsiya. (Kratka entsiklopediya)*. SIELA – SOFT END PUBLISHING.
- Янева, Е. (1990). *Женевските конвенции от 12 август 1949 г. Допълнителните протоколи от 1977 г.* БЧК-Централен комитет, Медицина и физкултура.
- Heritage for Peace. (n.d.). *Hague Convention and its two Protocols*. <https://www.heritageforpeace.org/heritage-for-peace/legal-framework/hague-convention-and-its-two-protocols/>
- Stanton-Geddes, Z., Soz, S. A. (2017). *Promoting Disaster Resilient Cultural Heritage*. World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/2895>
- Stoykov, S. (2019). Risk Management as a Strategic Management Element in the Security System. *2019 International Conference on Creative Business for Smart and Sustainable Growth (CREBUS) (1-4)*. doi: 10.1109/CREBUS.2019.8840098.
- UNESCO. (2020). *Protecting culture in emergencies*. UNESDOC Digital Library. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372995>
- UNESCO. (2024, June 21). *Distinctive Emblems of the 1954 Hague Convention and of its 1999 Second Protocol*. Cultural Heritage & Armed Conflicts. <https://www.unesco.org/en/heritage-armed-conflicts/convention-and-protocols/emblem>